

Maria Mussert-Witlam

Een dictatorvrouw in spé

Mireille van Haaren
3240428
OZS III – Het Biografisch Project
Bachelorscriptie Universiteit Utrecht
Docent: Monica Soeting
Juli 2012

---

¹ “Lunterse” foto’s van Mussert gevonden’, *Barneveldse Krant*, 21 maart 2012,
http://www.barneveldsekrant.nl/plaatsnamen/lunteren/lunterse_fotos_mussert_gevonden_23552997.html

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Genderaspect van de biografie	6
2. Stereotiepe dictatorvrouw	10
- Eva Braun	
- Rachele Mussolini	
3. Maria Mussert-Witlam	14
- In den beginne	
- In oorlogstijd	
- Affaire Mijnlieff	
- De ondergang	
Conclusie	30
Literatuurlijst	33

Inleiding

De dictator en zijn vrouw. Een omstreden duo. De echtgenotes van dictators spelen een bijrol in het leven van hun man. Het leven van de vrouwen draait om hun man, maar ‘[...] hoewel het belang van partnerverhoudingen onomstreden is en verwijzingen daarnaar nuttig zouden zijn voor een beter begrip van het gehele beeld’², spelen dictatorvrouwen ook in de geschiedschrijving een bijrol.

De biografie is een opkomend genre van de laatste decennia. Biografieën van politici, kunstenaars en dictators worden wereldwijd goed verkocht. Er zijn vele biografieën verschenen van dictators als Adolf Hitler, Benito Mussolini, Jozef Stalin en de NSB-leider Anton Mussert. In deze biografieën worden hun vrouwen meestal kort genoemd, maar er zijn maar weinig biografieën die veel aandacht aan hen besteden. Historicus Antje Windgassen bespreekt in haar boek *Vrouwen van Dictators - Heulen met de Macht* verschillende vrouwen van dictators. In haar boek beschrijft ze het levensverhaal van de echtgenotes en minnaressen van onder andere Benito Mussolini, Jozef Stalin en Mao Zedong. Ze bespreekt hun jeugdijaren, maar voornamelijk de periode dat ze de vriendin of echtgenote waren van hun dictator. Ook historicus Diane Ducret schrijft in haar boek *In Bed met een Dictator* over verschillende dictators en hun vrouwen. Zij trekt het breder en behandelt niet alleen hun echtgenotes en minnaressen, maar ook aanbidders. Heike B. Görtemaker schreef in 2010 een biografie van Eva Braun, vriendin en uiteindelijke echtgenote van Hitler. In haar boek *Eva Braun – Leven met Hitler* geeft ze een nieuw perspectief op zowel Braun als Hitler.

Over wie nog geen enkel biografisch stuk over is geschreven is Maria Mussert-Witlam, de vrouw van Mussert. Enkele korte stukjes worden aan haar gewijd in boeken over Mussert en de NSB, maar haar eigen levensverhaal staat nergens beschreven. Een vrouw die zo dicht bij één van de belangrijkste leiders stond in de aanloop van en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Waarom is er nauwelijks over haar geschreven? Waarschijnlijk omdat Mussert niet als een dictator wordt gezien. In vrouwen van dictators is, zoals ik al heb aangegeven, meer interesse. De vraag waarom deze vrouwen geïntrigeerd waren in dictators, mannen die wrede daden op hun naam hebben staan. Mussert was tijdens de Tweede Wereldoorlog de leider van een bezet Nederland, maar zijn eigen beleid heeft hij nooit kunnen uitvoeren. Hoewel Mussert technisch en historisch gesproken geen dictator is geweest, ga ik toch kijken

---

² A. Windgassen, *Vrouwen van Dictators – Heulen met de Macht* ('s Gravenland 2006) 7.

of zijn vrouw wel in dat plaatje zou passen. In hoeverre is Maria Mussert-Witlam een typische dictatorvrouw?

Ten eerste wil ik nagaan in hoeverre de biografie van belang is voor de geschiedwetenschap. Hoe is en wordt de biografie gewaardeerd binnen de geschiedschrijving? Ook kijk ik naar de rol van biografieën van vrouwen van beroemde en voor de maatschappij belangrijke mannen, hoe de perspectieven hierover de afgelopen decennia zijn veranderd. Ten tweede wil ik nagaan in hoeverre je kunt spreken van een stereotiep beeld van een dictatorvrouw. Aan de hand van drie verschillende boeken over dictatorvrouwen wil ik kijken of er kenmerken zijn die zowel Eva Braun als Rachele Mussolini met elkaar gemeen hebben. Braun, Rachele Mussolini en Mussert-Witlam waren alle drie getrouwd met politici die tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol hebben gespeeld. Als derde en laatste deelvraag onderzoek ik in hoeverre Maria Mussert-Witlams leven overeenkomsten vertoont met die van andere dictatorvrouwen. Hoewel Mussert technisch en historisch gesproken geen dictator was, speelde hij wel een belangrijke rol in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, helemaal voor de Duitsers.³ Hij is nooit een dictator geweest, omdat hij het nooit heeft kunnen worden. Hij had ambities om na de oorlog Nederland als een zelfstandig land te gaan besturen⁴, was een groot bewonderaar van Hitler en werd ‘[...] meegesleept door de eeuwige manie van dictatoren om zichzelf in bouwwerken te bevestigen [...]’.⁵ Ambitie om dictator te worden had hij blijkbaar wel. Als steunbetuiging noemde zijn echtgenote, Mussert-Witlam, hem soms ‘mijn kleine dictator’.⁶ ⁷ Hoewel Mussert nooit dictator is geweest van een zelfstandig Nederland, ga ik toch onderzoeken in hoeverre zijn vrouw de rol van dictatorvrouw past. Stel dat Duitsland de oorlog gewonnen had en Mussert aan het roer van een zelfstandig Nederland had gestaan, zou Mussert-Witlam dan in dat beeld van een typische dictatorvrouw passen?

Bij mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van secundaire literatuur, maar ook van archiefmateriaal. Het archiefmateriaal bevat documenten uit het dossier van Maria Mussert-Witlam van de Centrale Archief Bijzonder Rechtspleging (CABR). Dossiers in dit archief bevatten informatie over personen die na de Tweede Wereldoorlog zijn beschuldigd van

---

³ W. Melching en M. Stuiivenga, *Joseph Goebbels, Hitlers Spindoctor – een selectie uit de dagboeken 1933-1945* (Amsterdam 2011) 276.

⁴ Melching en Stuiivenga, *Joseph Goebbels, Hitlers Spindoctor*, 316-317, 337-338.

⁵ J. Meyers, *Mussert – Een Politiek Leven* (Amsterdam 1984) 94.

⁶ Meyers, *Mussert*, 62.

⁷ R. Havenaar, *Verrader voor het Vaderland – een biografische schets van Anton Adriaan Mussert* (Utrecht 1978) 49.

bijvoorbeeld landverraad of lidmaatschap van de NSB. Deze dossiers zijn gearchiveerd in het Nationaal Archief. De secundaire literatuur bevat zowel de boeken van Windgassen, Ducret en Görtemaker, als ook verschillende boeken over Mussert. Allereerst schets ik een beeld van de geschiedenis van de biografie en de rol van vrouwen binnen dit genre. Aan de hand van secundaire literatuur schets ik vervolgens de kenmerken van de twee dictatorvrouwen, Eva Braun en Rachele Mussolini. Daarna beschrijf ik het leven van Maria Mussert-Witlam aan de hand van secundaire literatuur en archiefmateriaal. Komt haar leven overeen met dat van een typische dictatorvrouw in de Tweede Wereldoorlog, of is zij uniek in haar soort?

Genderaspect van de biografie

Het biografische genre heeft binnen de geschiedwetenschap altijd zijn voor- en tegenstanders gehad. Vele historici beschouwen de biografie ondergeschikt aan de reguliere geschiedwetenschap, omdat de biografie te veel de nadruk zou leggen op het individu en de grote lijnen in de geschiedenis zou vervagen. Toch geven ook de grootste critici toe dat een biografie inzicht kan geven in de motieven van het individu, en dat dit van belang kan zijn voor het grotere historische overzicht.⁸

Al in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw hebben historici verschillende ideeën gehad over de plaats van de biografie binnen de geschiedschrijving, maar pas in de twintigste eeuw zijn de meningen over het biografische genre sterk veranderd. Een belangrijke omwenteling kwam in de jaren zeventig. Historicus Barbara Cain schrijft hierover in haar boek *Biography and History*: ‘It was in that decade that a number of historians began to insist on the capacity of individual lives to illuminate larger historical patterns and developments.’⁹ Historici die zich interesseerden voor de biografie probeerden aan de hand van individuele levens de impact van sociale, culturele en politieke ontwikkelingen in de geschiedenis te laten zien. Volgens hen was het een meerwaarde voor de geschiedwetenschap om aan de hand van individuen de beschrijvingen van grote historische lijn kritisch te bekijken. Tijdens de jaren zeventig en tachtig stond vooral de discussie tussen historici centraal die in hun eigen werk een link legden tussen biografie en geschiedschrijving. Een voorbeeld hiervan is het boek van Kathryn Kish Sklar *Catherine Beecher: A Study in Domesticity*. Haar boek beschrijft de geschiedenis van het midden van de negentiende eeuw gezien door de ogen van één vrouwelijk individu. Deze nieuwe aanpak van het biografische genre werd veelal gebruikt voor studies over vrouwen. Door de tweede feministische golf, de heropleving van het feminisme in de jaren zeventig, tachtig en negentig, kwam er geleidelijk meer interesse in de levensverhalen van vrouwen, hun privé- en familielevens en de manier waarop zij bepaalde historische ontwikkelingen hebben beleefd.

De biografie levert ook tegenwoordig nog veel discussie op tussen historici. Eén van de duidelijkste verwoordingen hierover is die van de historicus Ian Kershaw, de auteur van een van de belangrijkste biografieën van Adolf Hitler. Volgens Kershaw kan de biografie ‘help to illuminate the motivation behind actions, and how decisions, sometimes of

---

⁸ B. Caine, *Biography and History* (New York 2010) 19.

⁹ Caine, *Biography and History*, 23.

momentous importance, were reached'.¹⁰ Daarnaast zegt Kershaw ook dat '[...] biography is [...] but one room in the mansion of history and it cannot help in understanding long-term processes of historical transformation, or even illustrating them.'¹¹ Biografie kan beschouwd worden als een deel van de geschiedschrijving, maar het kan niet functioneren zonder de grotere lijnen die belangrijk zijn voor de geschiedwetenschap. Ze geven elkaar een grotere betekenis. De biografie kan inzichten en motieven van één of meerdere individuen onthullen waar we zonder dit genre nooit achter zouden zijn gekomen. Ook een kritische historicus op dit gebied, John Tosh, beaamt dit. Tosh is minder overtuigd van de historische waarde van de biografie, maar stelt vast dat '[...] biography allows for the detailed exploration of individuals in whose hands immense power was concentrated as well as those who, while not themselves particularly prominent, can help to illuminate "an otherwise obscure aspect of the past"'¹² Hierbij wijst Tosh in de eerste plaats op biografieën van dictators als Hitler en Stalin. Deze zijn volgens hem onmisbaar om nazi-Duitsland of de Sovjet-Unie te begrijpen.¹³

Mussert was historisch gezien geen dictator en was geen machtig individu zoals Tosh dat als voorwaarde voor een biografie stelt. De Tweede Wereldoorlog is wel een belangrijk onderdeel van de geschiedenis van Nederland, een onderdeel waarin Mussert een grote rol heeft gespeeld. Het lezen van de biografie van Mussert biedt een ander perspectief over de geschiedenis van Nederland tijdens de bezetting. Zijn gedachten en motieven voor zijn acties tijdens de bezetting bieden je een ander perspectief op deze periode.

Vrouwen vormen binnen de geschiedschrijving en het biografische genre een apart hoofdstuk. Eén van de redenen waarom vrouwen een belangrijke rol spelen in de geschiedschrijving, is hun rol als echtgenote. Deze reden is van belang voor mijn onderzoek. Vanuit vrouwelijk perspectief kan men een andere kant te zien krijgen van hun echtgenoten, een die in zowel biografieën over hun echtgenoten zelf, als in algemeen historische werken niet of nauwelijks naar voren komt.

Sinds de jaren zeventig zijn er twee belangrijke ontwikkelingen geweest op het gebied van gender en biografie. Ten eerste de groeiende interesse in de levens van de moeders, echtgenotes en dochters van belangrijke mannen in de samenleving, zoals politici. Daarbij raakten historici meer geïnteresseerd in het familieleven van deze mannen, alsmede hun

---

¹⁰ Kershaw, 'Personality and Power', 8-20, in: Caine, *Biography and History*, 25.

¹¹ Caine, *Biography and History*, 25.

¹² Ibidem

¹³ J. Tosh, *The Pursuit of History* (Harlow 2006) 121.

omgang met vrouwen in hun directe omgeving, als echtgenotes, moeders en dochters. Caine geeft in haar boek een voorbeeld van één van de eerste biografieën waarbij de vrouw van een prominente man, de bekende schrijver F. Scott Fitzgerald, onderwerp was van een biografie. Het boek over de vrouw van Fitzgerald, Zelda Sayre, bood een andere kijk op het leven van Fitzgerald zelf. Wat volgens Caine een belangrijke ontwikkeling is geweest, is dat historici anders gingen kijken naar echtgenotes. Vrouwen van belangrijke mannen moesten gezien worden als op een zichzelf staande persoon, met hun eigen interesses, hun eigen doelen in het leven en hun eigen bezigheden. Caine zegt dat de meeste vrouwen niet op zoek zijn gegaan naar een beroemde echtgenoot, maar per ongeluk in deze rol terecht zijn gekomen. Het leven van de vrouwen draait om hun man, maar vaak hebben zij hier niet voor gekozen. Hun leven veranderde hierdoor, het bracht meer verwachtingen en verantwoordelijkheden met zich mee.¹⁴ De tweede ontwikkeling die Caine aanhaalt, is dat door het onderzoek naar de moeders, dochters en echtgenotes van belangrijke mannen in de geschiedenis en hun banden, de beelden over deze mannen veranderden. Je verdiepen in de levens van partners kan zowel een negatief als een positief beeld opleveren.¹⁵ Vrijwel altijd biedt het een ander perspectief op het huidige beeld.

In 2010 verscheen er een biografie van Eva Braun, de vriendin en later echtgenote van dictator Adolf Hitler. De biografie is geschreven door Heike B. Görtemaker. Zij geeft in haar boek aan waarom een biografie over Braun interessant is om te schrijven en om te lezen:

Eva Braun lijkt een gemiddeld begaafde jonge vrouw uit een conventioneel kleinburgerlijk milieu te zijn geweest, die zich niet door haar afkomst, noch door haar interesses bijzonder onderscheidde. ‘[...] juist dat op het eerste gezicht zo alledaagse van haar bestaan maakt een reconstructie van haar geschiedenis interessant, aangezien haar “normaalheid” te midden van het “kwaad” dat haar omringde voelt als een anachronisme, waardoor ook dat “kwaad” in een ander licht komt te staan.’¹⁶

Het onderzoeken van het leven van Braun geeft een ander perspectief op het leven van Hitler. Haar leven naast hem maakt haar interessant. Ook Windgassen legt in haar boek uit waarom het belangrijk is om te kijken naar de verhalen van de vrouwen van dictators: ‘Hoe en met wie de heren hebben geleefd wordt, zo het al gebeurt, meestal terloops verteld: een paar namen,

---

¹⁴ Caine, *Biography and History*, 107.

¹⁵ Idem, 108.

¹⁶ H.B. Görtemaker, *Eva Braun – Leven met Hitler* (Amsterdam 2011) 12.

een paar data, meer niet, hoewel het belang van partnerverhoudingen onomstreden is en verwijzingen daarnaar nuttig zouden zijn voor een beter begrip van het gehele beeld.¹⁷ Volgens Windgassen deel je als man en vrouw in een relatie lief en leed met elkaar, en is dit ook het geval tussen dictators en hun partners. Een kijkje nemen in het leven van de vrouwen van dictators vertelt ons daarom veel over zowel het publieke als privéleven van de dictator.

Caine noemt twee ontwikkelingen op het gebied van gender en biografie die het beeld onder historici hebben veranderd. Aan de hand van deze twee ontwikkelingen kun je aangeven waarom het van belang is het leven van Mussert-Witlam te onderzoeken. Ten eerste kwam er meer interesse in de levens van echtgenotes van maatschappelijk belangrijke mannen. Door te kijken naar hun echtgenotes kregen historici een andere kijk op het leven van deze mannen. Daarnaast legden historici de nadruk op de levens van de echtgenotes zelf, hun bezigheden en hun interesses. Ook Windgassen en Görtemaker beamen deze argumenten in de verantwoording van hun onderzoek. Een blik werpen op het leven van Maria Mussert-Witlam kan een ander perspectief bieden op de bestaande beelden en opvattingen over Anton Mussert. Zij speelde als echtgenote een belangrijke rol in zijn politieke en privéleven. Verder is het interessant om te kijken hoe zij haar leven leefde naast dat van Mussert, als leider van de NSB. Was het een turbulent leven of eigenlijk vrij rustig? Hielde zij zich bezig met zijn politieke bezigheden of hield ze zich daarvan afzijdig? Mussert-Witlam was Musserts tante, dit is al vrij ongewoon om mee te beginnen. Heeft deze familieband nog verdere invloed gehad op haar leven en hun leven samen? Ten tweede het veranderde perspectief dat het onderzoek naar echtgenotes van belangrijke mannen met zich mee brengt. Wat zegt Mussert-Witlams leven over Mussert? Hiervoor zul je de feiten over beide levens naast elkaar moeten leggen, dan kun je kijken of het bestaande beeld over Mussert moet worden aangepast. In mijn onderzoek zal ik me voornamelijk bezig met de eerste ontwikkeling die Caine aanhaalt. Om te kijken of de huidige beschrijving van Mussert veranderd zou moeten worden, moet ik eerst dit beeld van Mussert beschrijven. Dit is voor verder onderzoek en op deze vraag ga ik nu niet al te diep op in.

---

¹⁷ Windgassen, *Vrouwen van Dictators*, 7.

Stereotiepe Dictatorvrouw

Twee historici die zich recentelijk verdiept hebben in de vrouwen van dictators zijn Diane Ducret en Antje Windgassen. Ducret bespreekt in haar boek *In Bed met een Dictator* de levens van verschillende dictators, hun echtgenotes, minnaressen en aanbidsters. Ducret bespreekt vrijwel alle vrouwen waarmee de dictator in kwestie een relatie heeft gehad. Benito Mussolini heeft verschillende affaires gehad, waarvan Ducret er in haar boek meerdere bespreekt. Windgassen houdt het in haar boek *Vrouwen van Dictators – Heulen met de Macht* op de belangrijkste vrouwen in de levens van de dictators, alle echtgenotes en sommige affaires worden besproken. In het geval van Mussolini behandelt ze alleen zijn echtgenote Rachele Mussolini en zijn affaire met Clara Petacci. Ducret zoekt de vrouw achter de dictator en keek hiervoor naar alle vrouwen die hun interesse uitten in een dictator. Windgassen hield het dichterbij huis en onderzocht alleen de vrouwen met wie de dictator een langdurige en intense relatie mee heeft gehad. Aanbidsters of korte affaires behandelt ze niet.

Om te bepalen of Maria Mussert-Witlam als een typische dictatorvrouw gezien kan worden, ga ik na of Ducret en Windgassen overeenkomsten tussen de dictatorvrouwen zien. Ik heb hiervoor twee vrouwen gekozen, die in dezelfde periode als Mussert-Witlam hun leven deelden met een dictator. Deze twee vrouwen zijn Eva Braun en Rachele Mussolini. Ducret gaat in op de levens van Braun en Rachele Mussolini in haar boek, Windgassen heeft het alleen over Rachele Mussolini. Volgens Windgassen zijn er al verschillende biografieën over Eva Braun geschreven en is het onnodig haar opnieuw te behandelen. Om toch een ander perspectief over Eva Braun te verkrijgen onderzoek ik de biografie die Heike B. Görtemaker schreef over Braun, *Eva Braun – Leven met Hitler*.

Wat Braun en Rachele Mussolini met elkaar gemeen hebben is de liefde voor een politiek publieke man. Beide mannen waren geïntrigeerd door macht. Deze mengeling van macht en liefde wil ik als uitgangspunt nemen. Zijn er op dit gebied gemeenschappelijk kenmerken te vinden tussen Braun en Rachele Mussolini? Volgens Windgassen is de typische dictatorvrouw gefascineerd door macht: ‘Alle vrouwen die in dit boek beschreven zijn, waren dus graag bereid een verbond te sluiten met de macht. Ook als men de redenen daarvoor in archaische instincten wil zoeken, had elk van hen niettemin haar eigen verantwoordelijkheid en speelde zij haar rol op haar eigen manier.’¹⁸ Ducret gooit het gedeeltelijk over dezelfde boeg en beweert dat de vrouwen zelfs de politiek runden. ‘Ze zijn echtgenote of

---

¹⁸ Windgassen, *Vrouwen van Dictators*, 257.

levensgezellin, geestelijke leidster of bewonderaarster, maar één ding hebben ze gemeen: ze hebben de touwtjes in handen, ook al stellen ze officieel niets voor.’¹⁹

Aan de hand van de biografisch geschreven stukken over Braun en Rachele Mussolini onderzoek ik deze beweringen over de machtswellust van de vrouwen van verschillende dictators. Is deze machtswellust er daadwerkelijk, of lijkt dit maar zo? In de verhalen van beide vrouwen kijk ik naar drie punten. Ten eerste de relatie tussen de dictator en zijn vrouw. Hoe was hun relatie? Wat bond hen? Ten tweede de onvoorwaardelijke steun die de vrouwen hun mannen gaven. Was deze echt onvoorwaardelijk, zowel op politiek gebied als in de liefde? Waren de dictators hun vrouwen trouw en zo niet, hoe gingen de vrouwen hiermee om? Als laatste de politieke inmenging van de partners. Was deze er, zo ja hoever ging deze? Aan de hand van deze drie punten ga ik kijken naar in hoeverre er overeenkomsten zijn te vinden tussen de twee dictatorvrouwen.

Eva Braun

De relatie tussen Hitler en Braun heeft hoogte- en dieptepunten gekend. Ze ontmoetten elkaar waarschijnlijk voor het eerst rond oktober 1929. Tot 1932 bleef de relatie platonisch, er was van echte liefde nog geen sprake. Door twee zelfmoordpogingen in 1932 en 1935 wist Braun Hitler compleet aan haar te binden. Hij kon zich door zijn politieke positie geen schandalen veroorloven en ging een vastere relatie met haar aan.²⁰ Braun had nu haar rol binnen de kring van Hitler veroverd. Hun relatie bleef geheim voor de buitenwereld, ‘als Hitler belangrijker gasten ontvangt, verdwijnt Eva op slag uit het gezicht. Ze zit in haar kamer opgesloten en krijgt geen toestemming om het vertrek te verlaten.’²¹ Hitler wilde voor de buitenwereld als een vrij man gezien worden. Hij moest aantrekkelijk blijven voor de vrouwen van Duitsland en liet Braun daarom altijd op de achtergrond. Het publiek en zijn directe kring van vertrouwelingen kreeg weinig mee van de liefde tussen de twee.

Op politiek gebied hield Braun zich vrijwel volledig afzijdig. Görtemaker vraagt zich het volgende af: ‘Deelde ze de politieke en wereldbeschouwelijke opvattingen van haar geliefde of was ze inderdaad slechts de “tragische onderdanige” vrouw, die hooguit van Hitlers macht profiteerde door te genieten van het door hem geboden luxeleven?’²² Braun heeft door haar zelfmoordpogingen een plek weten te verwerven naast Hitler, maar of dit de

---

¹⁹ D. Ducret, *In Bed met een Dictator*, (Antwerpen 2011) 28.

²⁰ Görtemaker, *Eva Braun*, 20, 23, 61, 65, 114-115.

²¹ Ducret, *In Bed met een Dictator*, 358.

²² Görtemaker, *Eva Braun*, 103.

achterliggende gedachte was achter de zelfmoordpoging, is nauwelijks meer te achterhalen. Als ze al zijn politiek opvatting deelde, hield ze die gedachtes veelal voor haarzelf. Daarnaast wilde Hitler ook niet dat zij zich met de politiek bezig hield: ‘Op één punt is Adolf onverbiddelijk: ze moet afstand houden van het politieke leven en van zijn medewerkers [...]’.²³ Braun mocht van Hitler ook geen lid worden van de NSDAP. Of ze zich echt interesseerde in zijn politieke bezigheden is niet te achterhalen, maar dat ze zich er nooit mee heeft bemoeid is onwaarschijnlijk.

Hitler had nauwelijks tijd voor Braun, laat staan voor andere vrouwen. Toch werd er in 1935 ‘[...] hem een liefdesromance met de barones Sigrid von Laffert toegedicht [...]’.²⁴ Kort na deze vermeende liefdesrelatie deed Braun haar tweede zelfmoordpoging. Görtemaker vraagt zich af of Braun echt zelfmoord wilde plegen, of dat zij hiermee de aandacht van Hitler wilde trekken; feit is dat hij haar hierna niet meer uit het oog verloor.²⁵

Rachele Mussolini

Rachele Mussolini ontmoette Benito Mussolini al op jonge leeftijd, toen zij nog naar de lagere school ging. Haar onderwijzeres was de moeder van Benito en hij hielp zijn moeder af en toe met haar werk als onderwijzeres. Rachele Mussolini was nog geen acht jaar toen ze Mussolini voor het eerst zag en hij liet meteen een onuitwisbare indruk op haar achter. Jaren later zien de twee elkaar opnieuw en maakt Mussolini haar de belofte dat zij zijn vrouw zal worden. Rachele Mussolini beschreef haar verliefdheid voor Benito Mussolini in haar eigen memoires, die ze drie jaar na zijn dood schreef: ‘Wat mij beviel was zijn onverschrokken karakter, dat bij de bestrijding van een hindernis pas ophield wanneer deze was overwonnen. Hij maakte grote indruk op mij wanneer alle aanwezigen op de vergaderingen aandachtig naar hem luisterden en zijn redevoeringen hield met de beslistheid van een uitdaging.’²⁶ Rachele Mussolini was onder de indruk van Mussolini, of hij dat op dezelfde manier van haar was is de vraag. Mussolini gaf toe dat hij zich alleen interesseerde in een huwelijk met Rachele Mussolini omdat anderen hem daarvan wilden weerhouden.²⁷ Hij verklaarde later dat er alleen fysieke aantrekkingskracht was tussen de twee: ‘Met haar is er haast nooit sprak geweest van liefde.

---

²³ Ducret, *In Bed met een Dictator*, 353.

²⁴ Görtemaker, *Eva Braun*, 113.

²⁵ Idem 116.

²⁶ Windgassen, *Vrouwen van Dictators*, 50-51.

²⁷ Ducret, *In Bed met een Dictator*, 66.

Er was alleen iets fysieks. [...] Er is nooit begrip geweest, of communicatie.²⁸ Ook Rachele Mussolini geeft toe dat hun leven samen geen sprookje was. Er was een enorme aantrekkingskracht tussen de twee, maar van een romantisch liefdesverhaal was volgens haar geen sprake. Toch trouwden ze en kregen ze samen vijf kinderen.

Op politiek gebied had Rachele Mussolini weinig te vertellen. ‘Trouw aan haar opvatting over de rol van de vrouw hield ze zich volledig buiten de politieke aangelegenheden van haar man [...].’²⁹ Ze zou zich nooit mengen in de politiek van haar man, Mussolini wilde dit ook niet. Hij vond de politiek geen plek voor vrouwen. Dit betekent niet dat ze zich er niet voor interesseerde. Ze nam enthousiast deel aan Mussolini’s politieke leven, maar wel alleen binnenshuis. Mussolini wenste niet dat zij haar mening publiek naar buiten zou brengen.³⁰ Haar mening betekende niets en hoefde ook niet gehoord te worden.

Mussolini was een ontrouwe man. Hij was getrouwd, maar gaf weinig om zijn huwelijk. Hij bedroog Rachele Mussolini vele malen. Zijn langste en meeste intieme verhouding was die met Clara Petacci. Zij zou samen met Mussolini tegen het einde van de oorlog vluchten en vermoord worden. Hun samenzijn op dat moment gaf haar na haar dood vaak de rol van zijn ‘grote onbaatzuchtige geliefde.’³¹ Deze titel, die aan Clara Petacci werd toegekend, geeft Rachele Mussolini niet de eer geeft die ze verdient. Zij accepteerde als zijn echtgenote al zijn grillen, steunde haar man onvoorwaardelijk. Ze wist van zijn verhoudingen, maar koos ervoor om deze te negeren.

Zowel Braun als Rachele Mussolini werden echtgenote van een politiek machtige man. Beide relaties begonnen onstuimig, van standaard liefdesverhaal was geen sprake. Toch stonden ze hun mannen door dik en dun, op politiek gebied en in de liefde. Ze streden voor hun rechten als ‘vrouw van’ en sloten de ogen voor affaires en de andere vrouwen in het leven van hun man. Ze mengden zich niet in politieke aangelegenheden, maar stonden voor hun man klaar als deze daarnaar verlangde. Hun leven draaide om dat van hem.

---

²⁸ Ducret, *In Bed met een Dictator*, 69.

²⁹ Windgassen, *Vrouwen van Dictators*, 56.

³⁰ Idem 57.

³¹ Idem 85.

Maria Mussert-Witlam

In den beginne

Maria Mussert-Witlam kwam op 16 september 1876 te Enkhuizen ter wereld.³² Maria, roepnaam Rie, was een nakomelingetje. Haar vader, Maarten Witlam, was schilder van beroep en haar moeder heette Helena Bezaan. Mussert-Witlam kwam uit een gezin met veel kinderen. Ze was pas vijftien jaar oud toen haar moeder in 1891 kwam te overlijden. Hierna zorgde zij nog twee jaren voor haar vader en daarna ging ze de verpleging in. Mussert-Witlam werd particulier verpleegster, onder andere bij een functionaris van de Bataafse Petroleum Maatschappij met wie ze naar Nederlands-Indië is geweest.³³

Toen haar neefje Anton Mussert, de zoon van haar zus Frederika, ziek thuis lag na zijn militaire dienst stond zij als verpleegster klaar om hem te komen verzorgen. De twee voelden zich tot elkaar aangetrokken, het grote leeftijdsverschil tussen de twee bracht ze niet op andere gedachten. Mussert was geboren op 11 mei 1894, en ruim achttien jaar jonger dan zijn tante. De genegenheid die de twee tijdens zijn ziekbed voor elkaar ontwikkelden, mondde uit in een huwelijk. Biograaf Ronald Havenaar stelt in zijn boek *Verrader voor het Vaderland – een biografische schets van Anton Adriaan Mussert* dat dit huwelijk voor Mussert ‘de verlossing uit een beklemmende afzondering’ was.³⁴ Hij was beschermd opgevoed, had weinig vrienden of andere sociale contacten buiten zijn familie om. Zijn familie, en vooral zijn moeder Frederika, waren fel tegen de relatie en het toekomstige huwelijk van Mussert en Mussert-Witlam. Toch zette Mussert zijn eigen wil door, en op 19 september 1917 traden hij en zijn tante met elkaar in het huwelijk in Rhenen.³⁵ Toch zaten er nog wel wat haken en ogen aan het voltrekken van het huwelijk. ‘Het huwelijk werd niet kerkelijk bevestigd. Bij Koninklijk Besluit was de vereiste dispensatie verleende inzake het verbod – vervat in artikel 88, 2^e lid, van het Burgerlijk Wetboek – tot het sluiten van een huwelijk tussen personen van te nauwe bloedverwantschap.’³⁶ De twee geliefden besloten geen kinderen te krijgen, waarschijnlijk omdat Mussert-Witlam al 41 jaar oud was.³⁷ Na de huwelijksvoltrekking ging

---

³² Voorpagina en verschillende documenten van haar dossier geven deze datum als geboortedatum aan. Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, Nationaal Archief (Den Haag), NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

³³ Meyers, *Mussert*, 14, 32..

³⁴ Havenaar, *Verrader voor het Vaderland* 48-49.

³⁵ Burgerlijke Stand – Huwelijk, Gelders Archief, inv.nr. 9125,
<http://www.genlias.nl/nl/searchDetail.jsp?val=14&xtr=10905960&vgr=1>

³⁶ Meyers, *Mussert*, 34.

³⁷ Havenaar, *Verrader voor het Vaderland*, 49.

het echtpaar in Den Haag wonen. Ondertussen was er door het trouwen een breuk in de familie ontstaan. Musserts moeder weigerde bij de huwelijksvoltrekking aanwezig te zijn. Pas jaren later werden de familiebanden weer enigszins hersteld. Toch kon ze het haar zus nooit echt vergeven dat zij haar zoon ‘die het leven nog niet kende’ op zo een jonge leeftijd tot een huwelijk had verleid.³⁸ Het feit dat Mussert en Mussert-Witlam directe familie van elkaar waren, geeft aan dat ook hier geen sprake was van een alledaags liefdesverhaal. Je kunt je afvragen of er sprake was van liefde, of dat zowel Mussert als zijn tante genoeg namen met elkaar. Zijn tante was nog vrijgezel en al over de veertig. Mussert was nog jong, maar had zich nooit geïnteresseerd in meisjes of echte liefde gekend. Zijn achternichte, waarmee hij later een affaire kreeg, zou later net als zijn moeder verklaren dat Mussert-Witlam hem had verleid en ingepalmd toen hij ziek was.³⁹ Ook zij geloofde niet in een oprechte band tussen de twee.

Het huwelijk met zijn tante bezorgde Mussert van begin af aan problemen. Eerst kreeg hij ruzie met zijn familie, later zouden ook vele NSB-leden afkeurend tegenover het huwelijk hebben gestaan. ‘Niettemin zullen veel geestverwanten er moeite mee gehad hebben om een man, die getrouwd was met zijn tante, te accepteren als de verpersoonlijking van de Hollandse mannelijkheid, die in de NSB zo hoog stond aangeschreven.’⁴⁰ De weduwe Rost van Tonningen verklaarde in het KRO televisieprogramma *Profiel* in 2005, waarin Mussert centraal stond, dat zijn tante zagezegd ‘een rol speelde’: ‘Hij was voor een bepaalde groep mensen een persoonlijkheidje, maar hij was geen grote geest [...] en natuurlijk die tante speelde een rol, maar wie trouwt er met een vrouw die zoveel ouder is?’⁴¹ Volgens haar was hun huwelijk een soort beschermingstoestand die Mussert nodig had om zich te kunnen handhaven in het leven. Veel indruk maakte hij niet op Rost van Tonningen.

Jan Meyers is de auteur van de biografie *Mussert – Een Politiek Leven*. Meyers stelt in zijn boek dat Musserts huwelijk met zijn tante en zijn latere affaire met zijn achternichte voer is voor psychologen. ‘Het ligt voor de hand hierin een trek naar de moederfiguur te zien, een uiting van geestelijke onvolgroeidheid dus. Zulke kinderlijke mannen vallen voor zover zij zich tot vrouwen aangetrokken voelen óf op oudere vrouwen óf juist op veel jongere.’⁴² Mussert valt hierbij eigenlijk in allebei de categorieën. In zijn jongere leven trouwde hij met

---

³⁸ L. De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, I ('s-Gravenhage 1969) 278 in: Meyers, *Mussert*, 34.

³⁹ KRO, ‘Profiel: Mussert’, 9 november 2005. <http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1144474>

⁴⁰ Havenaar, *Verrader voor het Vaderland*, 62.

⁴¹ KRO, ‘Profiel: Mussert’, 9 november 2005.

⁴² Meyers, *Mussert*, 33.

zijn tante, het moederfiguur. Op latere leeftijd ontwikkelde hij een diepe affectie voor zijn bijna dertig jaar jongere achternichte. Ook binnen de NSB heeft het huwelijk met Mussert-Witlam en de verhouding met zijn jongere achternichte Marietje Mijnlieff vele sporen achtergelaten. Hier ga ik later verder op in.

Na het volgen van een opleiding tot ingenieur aan de Universiteit van Delft werd Mussert in de herfst van 1918 officieel benoemd tot ingenieur. Hierna trad hij in dienst bij Rijkswaterstaat. Enkele jaren later, in 1920, werd hij aangenomen bij Provinciale Waterstaat van Utrecht en ging hij samen met Mussert-Witlam in Baarn wonen. Pas jaren later, eind jaren twintig of begin jaren dertig, vestigde het echtpaar zich in Utrecht. In Utrecht zou uiteindelijk het politieke leven van Mussert zich ontwikkelen.⁴³

In oorlogstijd

Begin jaren dertig ziet Mussert met lede ogen aan dat het nationale gevoel onder de Nederlandse bevolking ver te zoeken is. Hij wil hier verandering in gaan brengen. Zowel zijn moeder als zijn vrouw zien een politieke carrière voor hem niet zo zitten. Mussert-Witlam is bang dat zijn naïviteit zal worden uitgebuit. Ook overschatte hij, volgens haar, zichzelf vaak en had hij een gebrek aan mensenkennis. Dit waren volgens zijn vrouw geen eigenschappen om de politiek mee in te gaan. Mussert-Witlam had liever dat haar echtgenoot als ingenieur bleef werken. Toch steunde ze hem toen hij besloot de politiek in te gaan.⁴⁴

Mussert is vastbesloten en richt uiteindelijk op 14 december 1931 samen met Kees van Geelkerken de Nationaal-Socialistische Beweging op.⁴⁵ Mussert wilde de nationale geest weer van onderop opbouwen. Om dit te bereiken wilde hij geen politieke partij oprichten, want politieke partijen hadden alles al om zeep geholpen in Nederland. Volgens Mussert waren ‘ondeskundigheid en baantjesjagerij [...] de hoofdbestanddelen van de zompige democratie, waarin het land bezig was weg te zinken’.⁴⁶ Ook de angst voor het communisme speelde een grote rol bij de oprichting van de NSB. Mussert was ervan overtuigd dat de Russen alle zwakke democratieën in Europa zouden overnemen als er niet iets zou veranderen. Mussert wilde met zijn beweging de solidariteit, de wilskracht en het nationale gevoel onder de Nederlanders aanwakkeren. Bij het kiezen van de naam van de beweging was hij geïnspireerd

---

⁴³ Meyers, *Mussert*, 36, 38, 53.

⁴⁴ Z. Matthée, *Voor Volk en Vaderland – Vrouwen in de NSB 1931-1948* (Amsterdam 2007) 28.

Meyers, *Mussert*, 62.

⁴⁵ Matthée, *Voor Volk en Vaderland*, 29.

⁴⁶ Meyers, *Mussert*, 56.

geraakt door de NSDAP in Duitsland, hij vond dat deze naam zijn eigen gedachten mooi weergaf. Het feit dat Mussert er nog jarenlang van overtuigd is geweest dat nationaal-socialisme zowel in het Duits als in het Nederlands hetzelfde betekende, geeft aan dat hij op politiek gebied een niet al te slimme start maakte. Dat de naam NSB zou leiden tot een identificatie met het Duitse nazisme was niet Musserts bedoeling geweest. Hij wist nauwelijks wat het nazisme eigenlijk inhield. Dat Mussert zelf zijn beweging niet bepaald op gelijke voet stelde met de NSDAP blijkt uit het puntenprogramma dat Mussert voor de NSB opstelde. Het programma bevatte twintig punten, waarvan er ongeveer zestien geleend waren van de NSDAP. Toch waren de belangrijkste punten van de Duitse nazi-partij, zoals de rassenleer en het Führerprincipe, niet in het programma van de NSB opgenomen. Mussert vond deze punten niet geschikt voor Nederland en zijn beweging. Hij wilde van Nederland weer een sterk land maken, met een bevolking die trots kan zijn op haar land. De populariteit van de NSB groeide snel. Hoewel de NSB met maar zes leden begon, breidde dit aantal zich in iets meer dan een jaar al uit tot duizend leden. Op de eerste landdag, op 7 januari 1933, kwamen ongeveer 600 leden naar Utrecht. Het ging de NSB voor de wind, het ledenaantal steeg, de inkomsten ook en de beweging kreeg een eigen hoofdkwartier in Utrecht. De eerste tegenslag kwam begin jaren dertig. Hoewel Mussert in 1933 tegenover minister-president Colijn verschillende malen had betoogd dat zijn beweging niet revolutionair was en legaal, kwam er toch een ambtenarenverbod voor de NSB. Ambtenaren mochten geen lid zijn van de beweging. Mussert weigerde zijn lidmaatschap op te zeggen en werd ontslagen als ingenieur van Provinciale Waterstaat.

De beweging werd in de loop der jaren sterker en Mussert besloot dat het tijd werd om aan de landelijke verkiezingen mee te doen. Dit bleek een goed idee, de NSB behaalde in april 1935 bijna acht procent van de stemmen. Mussert zag dit als een teken voor grote politieke voorspoed.⁴⁷ Waar de NSB meer voorstanders kreeg na de verkiezingen van 1935, kwamen er ook meer tegenstanders. Vanaf 1935 werd de NSB radicaler. De banden met Duitsland en Italië werden sterker en vele gematigde partijpunten van de beweging werden aangescherpt.⁴⁸ De grote omkeer kwam op de verkiezingsdag van 26 mei 1937. De NSB leed bij die verkiezingen een grote nederlaag. De verwachtingen waren hooggespannen, maar werden niet waargemaakt.⁴⁹ Door deze deceptie verdween steeds geleidelijker de angst voor de NSB

---

⁴⁷ Meyers, *Mussert*, 55-86.

⁴⁸ Idem 116-117.

⁴⁹ Idem 96.

vanuit de politiek. Verdere maatregelen, zoals het ambtenarenverbod, kwamen er niet. De regering zag de NSB door deze verkiezingsnederlaag niet meer als een echte bedreiging.

Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers Nederland binnen. NSB-leden waren bang voor de wraakacties van Nederlanders en verschillenden van hen doken onder. Ook Mussert is tijdens deze periode ondergedoken en dit gaf zijn tegenstanders een excuus om hem belachelijk te maken.⁵⁰ Mussert-Witlam werd bij het uitbreken van de oorlog geïnterneerd en overgebracht naar de strafgevangenis in Hoorn. Deze gevangenis werd ook wel de ‘Krententuin’ genoemd, en verkeerde op dat moment in een zeer slechte staat. Mussert-Witlam werd daar opgesloten ‘[...] in een gevangenis, in een ijzeren kooi, zonder eten of drinken, zonder slaapgelegenheid.’⁵¹ Mussert-Witlam zat daar samen met verschillende NSB’ers, Duitsers en Duitse joden.⁵² Ook bevonden zich verschillende communisten in de gevangenis van Hoorn, zoals David Wijnkoop, die later verklaarde dat zij zich in de gevangenis zeer flink had gedragen.⁵³ Mussert-Witlam zat tijdens de gehele vijfdaagse oorlog gevangen, van 10 tot en met 15 mei 1940.⁵⁴

Vanaf 15 mei 1940 werd Nederland door de Duitsers bezet. Mussert speelde een belangrijke rol als leider van de NSB tijdens de bezetting. Hitler benoemde hem eind 1942 tot leider van het Nederlandse volk. Dat dit slechts een schijnvertoning was, zou snel blijken. Mussert-Witlam was ontzettend trots op haar man, en belde meteen de familie Mijnlief om het nieuws te vertellen. Helena Mijnlief was Musserts nicht, waarmee hij veel contact had. Helena Mijnlief verklaarde Mussert later echter voor gek, ze snapte niet hoe Mussert zich zo kon laten beetnemen door de Duitsers met deze nietszeggende titel.⁵⁵ Het enige wat Mussert wilde, was zich inzetten voor de Nederlandse zelfstandigheid na de oorlog. Op 13 december 1942 werd Mussert aan zijn volgelingen voorgesteld als leider van het Nederlandse volk. Grote vreugde onder de NSB leden, maar niet voor lang. Musserts functie stelde niks voor, net als Nederland voor de Duitsers onbelangrijk was. Mussert wilde alleen het beste voor

---

⁵⁰ Meyers, *Mussert*, 170.

⁵¹ *VoVa*, 24 mei 1940, in: Meyers, *Mussert*, 171.

⁵² A.G. Hoekema, *‘Bloembollen’ voor Westerbork—hulp door Zaanse en andere doopsgezindenaan (protestants-) Joodse Duitse vluchtelingen in Nederland*, (Hilversum 2011), 93.

⁵³ A.J. Koejemans, *David Wijnkoop – een mens in de strijd voor het socialisme*, (Amsterdam 1967), 285.

⁵⁴ Brief van de secretaris-generaal van de NSB, zonder naam, waarschijnlijk Prof. Dr. J.J. Schrieke, van 1941 tot en met 1945 NSB secretaris-generaal van Justitie, 26 april 1941, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁵⁵ A.A. Mussert, *Nagelaten Bekenissen, verantwoording en celbrieven van de NSB-leider*, ingeleid en bezorgd door: G. Groeneveld (Nijmegen 2005), 20.

Nederland, maar raakte verstrikt in een web van nazi-Duitsland. De Duitsers hielden hem aan het lijntje, maar hadden verder geen belangstelling voor Musserts doelen of ideeën.⁵⁶

Mussert-Witlam heeft zich op politiek gebied nooit officieel actief ingezet voor de NSB. De beweging richtte zich ook niet specifiek op vrouwen. Historicus Zonneke Matthée schrijft in haar boek *Voor Volk en Vaderland – vrouwen in de NSB 1931-1948* over de positie van vrouwen binnen de NSB. Mussert begreep niet hoe hij vrouwen bij zijn beweging kon gebruiken en dacht hier verder ook niet al te veel over na. ‘Mussert zag vrouwen zoals de doorsnee burgerman in die tijd: vrouwen trouwen, krijgen kinderen en zorgen thuis voor het huishouden’, aldus Matthée.⁵⁷ Hoewel Mussert zich niet te al te veel met de positie van vrouwen binnen de NSB bezig hield, richtte hij zeven jaar na de oprichting van de beweging een vrouwelijke nevenorganisatie op. Op 1 september 1938 kwam de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie, de NSVO, tot stand. Deze had als doel ‘[...] het bevorderen en versterken van de nationaal-socialistische levens- en wereldbeschouwing onder de Nederlandse vrouwen; de verzorging van de nationaal-socialistische werkers die dit van noode hebben [...]’.⁵⁸ Dit uitte zich in verschillende bijeenkomsten door het land, waar veelal over vrouwgerelateerde onderwerpen werd gesproken. Vrouwen spraken er over het moederschap, over het gezin en geschikte vrouwelijke beroepen, maar ook over hun liefde voor Volk en Vaderland. Samen met Stien van Bilderbeek, de secretaresse van Mussert, is Mussert-Witlam verschillende malen bij deze NSVO-bijeenkomsten aanwezig geweest. Daarnaast schonk ze maandelijks fl. 0,25 aan de NSVO.⁵⁹ Buiten de NSVO-bijeenkomsten en haar donaties hield Mussert-Witlam zich afzijdig van politieke activiteiten. Mussert-Witlam werd in de beweging door Mussert altijd een beetje op de achtergrond gehouden. Zij vergezelde hem op officiële gelegenheden, maar mengde zich niet in met politieke zaken. Ze had overigens wel altijd een positieve houding ten opzichte van de beweging. Ook raadde ze bij vrienden en kennissen het lidmaatschap van de Nationale Jeugdstorm, de Nederlandse tegenhanger van de Hitlerjugend, aan voor hun kinderen. Officieel is ze echter nooit lid geweest van de NSB, iets wat vele NSB-leden na de oorlog verbaasde. ‘Dat Rie Mussert geen lid was van de NSB wist niemand. [...] Pas na de oorlog kwam aan het licht dat zij nooit

---

⁵⁶ Meyers, *Mussert*, 229, 233.

Melching en Stuivenga, *Joseph Goebbels, Hitlers Spindoctor*, 280, 316-318.

⁵⁷ Matthée, *Voor Volk en Vaderland*, 33.

⁵⁸ Idem 13.

⁵⁹ Idem 13, 40.

Donatrice/Donateur Kaart NSVO, 1939, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

kameraadske was geweest, wat in hoge NSB-kringen behalve verwondering vooral ook verontwaardiging wekte.⁶⁰ Waarom Mussert-Witlam nooit lid is geworden van de NSB blijkt uit haar dossier van het CABR. Na haar arrestatie aan het einde van de oorlog heeft zij zich menigmaal moeten verdedigen tegen de aanklachten die tegen haar opgesteld waren. Eén daarvan was haar lidmaatschap van de NSB. In haar dossier zitten verschillende proces verbaal brieven waarin wordt tegengesproken dat Mussert-Witlam ooit lid is geweest van de NSB. Meerdere getuigen, waaronder haar burens uit Utrecht en ook Van Bilderbeek, Musserts secretaresse, verklaren dit. Van Bilderbeek vertelde in haar getuigenverklaring dat Mussert-Witlam nooit lid is geweest en ook geen enkele functie in de beweging mocht krijgen van Mussert.⁶¹ Ook Arie Johannes Zondervan, adjudant van Mussert, verklaarde in een proces verbaal brief dat Mussert niet wilde dat diens vrouw lid zou worden: ‘Ik weet dat zij geen lid der NSB is geweest, noch enige functie in de beweging bekleed heeft. Het was Musserts uitdrukkelijke wens, dat zijn vrouw in de NSB niet op de voorgrond zou treden.’⁶² Wat echter ook in het dossier te vinden is, is een officiële lidmaatschapskaart van de NSB op naam van Mussert-Witlam. De kaart, inclusief Mussert-Witlams naam en adres, is uitgeschreven en uitgereikt op 6 mei 1940. Hij is ondertekend door de plaatsvervangend leider, Van Geelkerken.⁶³ Voor deze lidmaatschapskaart zijn verschillende verklaringen te vinden. Ten eerste verklaart een zekere Jacobus Wilhelm Hesterman in een proces verbaal brief het volgende: ‘Ik was belast met de administratie van de geheime leden van de NSB. Ik heb de kaart van lidmaatschap van mevr. Mussert-Witlam uitgeschreven, op wiens verzoek kan ik mij niet meer herinneren. De kaarten van geheime leden werden allen door mij uitgeschreven.’⁶⁴ De betreffende kaart is uitgeschreven en niet getypt. Hesterman verklaarde verderop in de brief dat alle geheime leden handgeschreven kaarten kregen en alle gewone leden getypte kaarten. Daarnaast verklaarde Mussert-Witlam in dezelfde brief dat de lidmaatschapskaart voor haar is gemaakt om een landdag van de NSB bij te kunnen wonen. Volgens haar verklaring stond de marechaussee die dag te controleren op leden en zou zij zonder lidmaatschapskaart de dag niet bij hebben kunnen wonen. Later verklaarde ze echter weer dat de kaart naar alle waarschijnlijkheid een vervalsing is geweest. We zullen nooit

---

⁶⁰ ‘Aldus mr. A.J. Zondervan die geen andere verklaring kan bedenken dan Musserts gierigheid’, in: Meyers, *Mussert*, 259.

⁶¹ Brief Proces Verbaal – getuigenverklaringen over lidmaatschap Maria Mussert-Witlam, 5 september 1945, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁶² Brief Proces Verbaal – verklaring A.J. Zondervan, 26 oktober 1946, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁶³ NSB Lidmaatschapskaart, 6 mei 1940, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁶⁴ Brief Proces Verbaal – verklaring J.W. Hesterman, 11 november 1946, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

weten of de verklaringen omtrent de lidmaatschapskaart waar zijn geweest. Wat opvallend blijft is dat de kaart überhaupt bestaat. Hoewel uit verschillende verklaringen blijkt dat Mussert liever niet had dat zijn vrouw zich met de politiek bemoeide, vergezelde zij hem wel bijna altijd op officiële NSB vergaderingen. Ze ging ook weleens zonder haar man naar vergaderingen. ‘Ik ben echter steeds op uitnodiging naar NSB vergaderingen gegaan, niet als plaatsvervanger van mijn man. Als zodanig werd die functie door van Geelkerken waargenomen.’⁶⁵ Hieruit blijkt dat ook als Mussert niet op bepaalde vergaderingen aanwezig kon zijn, zij er wel naartoe ging. Ook ‘vervulde ze dikwijls representatieve verplichtingen wanneer haar druk bezette echtgenoot verhinderd was’, aldus Havenaar.⁶⁶ Daarnaast ging ze naar verschillende NSVO-bijeenkomsten met Van Bilderbeek, met wie ze een goede vriendschap onderhield. Van Bilderbeek was als secretaresse van Mussert goed op de hoogte van al zijn politieke bezigheden, en het is niet onwaarschijnlijk dat de twee vrouwen ook over dit onderwerp met elkaar hebben gesproken.

Feit blijft dat er een, dan wel geheime, lidmaatschapskaart van Mussert-Witlam bestaat. Na de oorlog was het natuurlijk van belang te kunnen bewijzen dat je juist geen lid was geweest van de NSB, en voor buitenstaanders zal het vrij moeilijk te geloven geweest zijn dat juist de vrouw van Mussert dit ook niet was. Waarom Mussert niet wilde dat zijn vrouw lid werd is onduidelijk. De vage verklaringen geven hier geen uitsluitsel over. Dit komt overeen met zowel Eva Braun als Rachele Mussolini. Braun mocht van Hitler geen lid worden van de NSDAP, of zich bemoeien met politieke aangelegenheden. Ook Rachele Mussolini’s politieke mening was voor Mussolini niet van belang. In beide gevallen wordt niet helemaal duidelijk waarom. Wel is het mogelijk dat zowel Hitler, Mussolini en Mussert vonden dat politiek geen vrouwelijke aangelegenheid was. Zowel het nazi-Duitsland als het fascistisch Italië hadden een beeld over de rol van de vrouw in de maatschappij. De nazibeweging had geen problemen met vrouwen, maar wel met de emancipatie van vrouwen. Dit haalde hun traditionele rol als echtgenote en moeder onderuit.⁶⁷ De fascisten in Italië hielden hier min of meer dezelfde denkbeelden op na. Ook daar kreeg de vrouw de rol van echtgenote en moeder toebedeeld. Deze rol was niet per definitie kenmerkend voor het fascisme, maar eerder te danken aan het katholicisme in Italië. De Katholieke Kerk had een sterke invloed in Italië en

---

⁶⁵ Brief Proces Verbaal - verklaring Mussert-Witlam, 26 oktober 1946, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁶⁶ Havenaar, *Verrader voor het Vaderland*, 49.

⁶⁷ D.F. Crew (ed.), *Nazism and German Society* (Londen 1994) 153.

een traditionele kijk op het beeld van de vrouw in de maatschappij.⁶⁸ Het is waarschijnlijk dat het fascisme dit beeld van de positie van de vrouw in de samenleving heeft overgenomen. Hoe Mussert dacht over de positie van de vrouw heb ik al vastgesteld, ook hij zag de vrouw het liefst als echtgenote, moeder en huisvrouw. Hitler en Mussolini zaten met Mussert over dit punt op dezelfde lijn. Hun opvatting over de rol van de vrouw verklaart deels waarom de vrouwelijke mening op politiek gebied niet gewaardeerd werd.

Affaire Mijnlieff

Anton Mussert ging voor zaken omtrent de NSB regelmatig naar Den Haag. Aangezien hij vaak tot laat in Den Haag moest verblijven, was het voor hem niet altijd meer mogelijk terug te reizen naar zijn eigen huis in Utrecht. In de jaren voor de oorlog verbleef hij daarom regelmatig bij zijn nicht, Helena Mijnlieff, die in Den Haag woonde. Helena was weduwe en had een jong dochtertje, Marietje. Marietje Mijnlieff was geboren in 1923, en bijna dertig jaar jonger dan Mussert. Tijdens de oorlog moest Mussert steeds vaker naar Den Haag. Toch reisde Mussert niet meer alleen voor NSB zaken naar Den Haag, hij kreeg ook steeds warmere gevoelens voor zijn achternichte Marietje Mijnlieff, dat in de tussentijd een mooie jongedame was geworden. Het was 1942, Mussert was ondertussen al achtenveertig jaar oud en zijn vrouw Mussert-Witlam bijna zeventig. De leeftijds kloof werd toch een probleem. Met zijn nicht Mijnlieff en haar negentienjarige dochter kon Mussert goed praten over de politiek en zijn leven, over zijn plannen en zijn problemen. Iets waarne hij niet meer goed terecht kon bij zijn eigen vrouw.⁶⁹

In tegenstelling tot Mussert-Witlam werden zowel moeder als dochter Mijnlieff lid van de NSB. In hoeverre Mussert hier invloed op heeft gehad is onduidelijk. Wat wel duidelijk is geworden, is dat Mussert tot over zijn oren verliefd werd op Marietje Mijnlieff. Hij wilde met haar in het huwelijk treden. Mussert was echter nog steeds getrouwd met Mussert-Witlam, die op een gegeven moment zeker op de hoogte was van de affaire. Matthée schrijft zelfs over een samenwerking tussen Mussert-Witlam en Van Bilderbeek om de affaire van Mussert zo veel mogelijk binnenskamers te houden.⁷⁰ In Musserts directe kring werd ontgoocheld gereageerd. De affaire met zijn achternichte viel niet in goede aard. Mussert zelf begreep ondertussen dat een huwelijk tussen hem en Marietje Mijnlieff vrijwel onmogelijk

---

⁶⁸ P. Knight, *Mussolini and Fascism – questions and analysis in history* (Londen 2003) 74.

⁶⁹ Meyers, *Mussert*, 151.

⁷⁰ Matthée, *Voor Volk en Vaderland*, 59.

was, aangezien een scheiding tussen hem en Mussert-Witlam er niet in zat. Een echtscheiding zou zijn eigen imago en dat van de NSB veel schade toebrengen. Volgens Musserts rechterhand, Kees van Geelkerken, had Mussert zijn zinnen gezet op Marietje Mijnlieff. Ook al was het voor hem nu niet mogelijk met haar te trouwen, hij zou wachten tot zijn vrouw dood was. Mussert vertelde Van Geelkerken begin 1943 dat Mussert-Witlam kanker had en dat het niet al te lang meer zou duren voordat zij zou overlijden. Na haar dood zou hij met Marietje Mijnlieff kunnen trouwen. Meyers ontkent in zijn boek dat Mussert-Witlam kanker had.⁷¹ Toch zijn er aanwijzingen dat Mussert-Witlam wel degelijk kanker heeft gehad. In haar CABR-dossier zitten twee brieven van april 1945 betreffende de gezondheidstoestand van Mussert-Witlam, geschreven door dokter G.H. de Kleijn. In één van de brieven staat een kort verslag van een operatie die Mussert-Witlam in oktober 1942 heeft ondergaan. Hieruit blijkt dat er een gezwel in haar borst zat, waar ze voor behandeld is. De Kleijn beschrijft dit als volgt: ‘Volgens het path-anat rapport van coll de Roo was het een adenocarcinoma scirrhesum met kliermetastasen.’⁷² Dit betekent dat Mussert-Witlam wel degelijk kanker heeft gehad, een kwaadaardig gezwel in klierweefsel. Mussert had gelijk toen hij dit tegen van Geelkerken vertelde. Mussert-Witlam was enkele maanden eerder echter goed behandeld, en zou niet aan het gezwel overlijden.

De verhouding van Mussert leidde begin 1943 zelfs tot Duitse bemoeienis. Heinrich Himmler vond het niet bepaald netjes als Mussert van zijn vrouw wilde scheiden, aangezien Himmler had gehoord dat ze ziek was. Himmler achtte het huwelijk tussen Mussert en zijn tante echter nog onnatuurlijker dan de relatie tussen Mussert en zijn achternichtje. Himmler vond een scheiding daarom toch het beste. Wel moest rekening worden gehouden met de Nederlandse bevolking en de NSB. Toen bleek dat bij de top van de beweging een scheiding niet in goede aarde zou vallen, vonden de Duitsers het ook een beter idee als hij bij zijn tante bleef.⁷³

De affaire met Marietje Mijnlieff had geen goede invloed op Musserts politieke positie. Op het moment dat het slechter ging met de NSB en de druk op Mussert groter werd, had hij te lijden onder elke tegenslag. ‘Daarnaast werd zijn prestige echter nog nadelig beïnvloed door

---

⁷¹ Meyers, *Mussert*, 152-153.

⁷² Brief van dokter G.H. de Kleijn aan stichting “stads- en academisch ziekenhuis”, 30 april 1945, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁷³ Meyers, *Mussert*, 229-230.

Mussert, *Nagelaten Bekentenissen*, 17.

enkele affaires [...]’⁷⁴, dit vooral bij de top van de NSB. De relatie van Mussert met zijn jongere achternichte zou volgens Meyers uiteindelijk leiden tot een breuk tussen Mussert en van Geelkerken. Van Geelkerken was de tweede man binnen de beweging en daarmee de rechterhand van Mussert. Mussert was een zuinige man, hij en zijn vrouw leefden niet op grote voet. Van Geelkerken, en met name zijn vrouw, deden dit echter wel. Zij gaven meer geld uit dan ze hadden, waardoor Mussert vaak moest bijspringen. Van Geelkerken had altijd al de affaire van Mussert afgekeurd en begin 1944 was Mussert zowel Van Geelkerkens kritiek als diens overmatige uitgaven zat.⁷⁵ Hij kaartte zijn ongenoegen aan bij Van Geelkerken. ‘Van Geelkerken snoerde hem bruusk de mond met de woorden: “Ik verwen tenminste mijn eigen vrouw”’.⁷⁶ De band tussen de twee is hierna nooit meer hersteld.

Tegen het einde van de oorlog zouden Mussert-Witlam, Marietje Mijnlieff en haar moeder samen geëvacueerd worden naar Overijssel. Van Bilderbeek hield zich niet alleen bezig met Musserts politieke carrière, maar ook met zijn privéleven. Ze was op de hoogte van zijn huwelijksproblemen en zijn affaire met Marietje Mijnlieff. Mussert-Witlam en Van Bilderbeek werden goede vriendinnen, Van Bilderbeek steunde het echtpaar Mussert door dik en dun. ‘Beiden waren ze verbonden door een gemeenschappelijk levensdoel, namelijk het waken over de man van wie zij elk op een geheel eigen wijze hielden.’⁷⁷ Van Bilderbeek accepteerde Musserts verhouding, maar was absoluut niet te spreken over zijn jongere achternichte. Zij vond Marietje Mijnlieff geen aardig meisje. Mussert verwendde zijn achternichte ontzettend en liet zich ook heel gemakkelijk door haar beïnvloeden, iets wat Van Bilderbeek afkeurde. Volgens Van Bilderbeek had Mussert veel liefde nodig, iets wat hij blijkbaar niet meer bij zijn eigen vrouw vond. Van Bilderbeek wist dat de hele affaire voor Mussert-Witlam een vervelende gebeurtenis is geweest. Hun vriendschap werd er waarschijnlijk alleen maar hechter door.⁷⁸ Er zijn niet veel verhalen bekend over Mussert en andere vrouwen, maar dat hij vreemdging staat vast. Zeker in de begindagen van de NSB had Mussert als leider van de beweging een grote aantrekkingskracht op jonge vrouwen binnen de beweging. ‘Zeker waren er jonge vrouwen in de beweging met voldoende begrip om de vereerde leider, al was het maar voor even, zijn oude tante thuis te willen doen vergeten.’⁷⁹

---

⁷⁴ Havenaar, *Verrader voor het Vaderland*, 99.

⁷⁵ B. Boom, *Kees van Geelkerken – de rechterhand van Mussert* (Utrecht/Antwerpen 1990) 77.

⁷⁶ *De Wende*, nr. 51, 1633 in: Meyers, *Mussert*, 153.

⁷⁷ Matthée, *Voor Volk en Vaderland*, 57.

⁷⁸ Aantekening interview L. de Jong met C.W. van Bilderbeek, 6 juni 1961, Notitie voor het hoofdwerk van L. de Jong, NIOD in: Mussert, *Nagelaten Bekentenissen*, 16.

⁷⁹ Mussert, *Nagelaten Bekentenissen*, 78.

Mussert werd door veel vrouwelijke leden van de NSB omschreven als een degelijke en fatsoenlijke man, maar ook als een rokkenjager. De affaire met zijn achternichte zou tot het einde van zijn leven blijven bestaan, maar is niet de enige verhouding geweest. Mussert hechtte niet veel waarde aan de huwelijkse trouw. Historicus Gerard Groeneveld geeft in zijn boek *Anton Mussert - Nagelaten Bekentenissen* aan dat Mussert ver voor zijn affaire met Marietje Mijnlief ook al een affaire had met de joodse Jadwiga Rosenblatt. Rosenblatt was de assistente van de Utrechtse hoogleraar kunstgeschiedenis Willem Vogelsang. Mussert ontmoette zijn geliefde meerdere malen, en zij maakten dan samen vaak in ritje in zijn auto. Haar echtgenote Pieter Vuyk had geen bezwaar tegen hun ontmoetingen, aangezien hij er zelf ook meerdere vriendinnen op nahield.⁸⁰ Het is onduidelijk in hoeverre Mussert-Witlam op de hoogte was van alle affaires van haar man. Er zijn verschillende momenten geweest waarop Mussert-Witlam de ontrouw van haar man kan hebben vermoed. Zo was het echtpaar Mussert begin jaren dertig op bezoek bij hun bevriende echtpaar Jitta. Hier spraken de Jitta's over hun avondje uit van de dag eerder, waarop Mussert-Witlam verbaasd reageerde. Mussert had haar verteld dat hij de avond daarvoor bij de Jitta's was langs geweest.⁸¹ Dit soort tekenen hadden argwaan bij Mussert-Witlam kunnen wekken, maar of ze het echt op de hoogte was van de verschillende malen dat Mussert vreemdging, naast zijn relatie met Marietje Mijnlief waarvan ze zeker op de hoogte was, zullen we nooit weten. Wat we wel weten is dat Mussert-Witlam altijd achter haar man is blijven staan. Ze heeft zich geërgerd aan zijn ontrouw, maar nooit overwogen om hem te verlaten.

De ondergang

Op maandag 7 mei 1945 werden Anton Mussert en Rie Mussert-Witlam gearresteerd. Mussert werd gearresteerd in Den Haag en belandde daar in het Huis van Bewaring. In juli werd hij overgebracht naar cellenbarakken in een ander deel van Den Haag. Een aantal maanden lang was Mussert niet op de hoogte van wat er met zijn vrouw was gebeurd. Pas op 5 augustus van dat jaar kreeg hij toestemming om haar een brief te schrijven. Over het lot van de familie Mijnlief was hij helemaal niet op de hoogte, iets waar hij zich erg druk over maakte.⁸²

---

⁸⁰ Matthée, *Voor Volk en Vaderland*, 26.

Mussert, *Nagelaten Bekentenissen*, 21.

⁸¹ Matthée, *Voor Volk en Vaderland*, 26.

⁸² Meyers, *Mussert*, 272.

Mussert, *Nagelaten Bekentenissen*, 11-15.

Marietje Mijnlief was al op 14 april in Friesland gearresteerd en verbleef samen met haar moeder in kamp De Roskamp in Weesp. Na haar arrestatie werd Marietje Mijnlief verhoord over haar relatie met Mussert. Zij verklaarde toen dat Mussert herhaaldelijk bij hen op bezoek kwam. Tijdens deze bezoeken spraken zij met elkaar vaak over politieke ontwikkelingen en over Musserts problemen als leider van de NSB. Marietje Mijnlief raakte door deze gesprekken geïnteresseerd en werd in februari 1941 op achttienjarige leeftijd lid van de NSB. Ze geeft aan dat Mussert haar hierin nooit ergens toe gedwongen heeft en dat ze uit eigen overtuiging lid is geworden. Ze bezocht slechts enkele vergaderingen van de beweging en was niet bepaald actief binnen de NSB.⁸³

Over de relatie van Mussert met zijn achternichte is nooit veel losgelaten. Zowel Mussert als Marietje Mijnlief hebben hierover hun mond dicht gehouden. In het televisieprogramma *Profiel* op 9 november 2005 komt ook Marietje Mijnlief aan het woord. Ze wilde niet herkenbaar in beeld, omdat ze veel last had van het feit dat ze Musserts achternichte is. Over haar liefde voor Mussert vertelde ze het volgende: ‘Ja ik hield van hem, we hadden een goede band.’⁸⁴ Mussert heeft weinig over de affaire Mijnlief losgelaten. In gevangenschap, vlak voor zijn dood, verklaarde hij het volgende: ‘Mevrouw Mijnlief is een volle nicht van mij; wij kennen elkander van onze jeugd af. Zij is met haar toenmaals 18 jarige dochter begin 1941 lid der NSB geworden omdat zij mij kennende ten volle overtuigd was dat ik bij mijn politieke handelingen uitsluitend ’s lands belang voor oogen had.’⁸⁵ Over zijn affaire laat hij niets los. Net als Marietje Mijnlief, die met veel liefde vertelde over de band die de twee met elkaar hadden, maar niets loslaat over wat ze precies voor elkaar hebben betekend.

Rie Mussert-Witlam werd op 7 mei 1945 in Utrecht gearresteerd door twee leden van de Binnenlandse Strijdkrachten. Ze werd aangeklaagd op drie punten. Ten eerste omdat ze ‘lid is geweest van de Nat-Soc Beweging der Nederlanden (NSB)’⁸⁶. Ten tweede omdat ze donateur was van de NSVO, de Nationaal-Socialistische Vrouwenorganisatie, en als laatste omdat ze ‘in het algemeen van nationaal socialistische gezindheid heeft blijk gegeven door van de NSB

---

⁸³ Verklaring in Proces Verbaal CABR-dossier Maria Cornelia Mijnlief, 12 maart 1946, CABR-archief, Nationaal Archief, Den Haag, in: Mussert, *Nagelaten Bekentenissen*, 19.

⁸⁴ KRO, ‘Profiel: Mussert’, 9 november 2005.

⁸⁵ Aantekening van Mussert, ongedateerd (maart of april 1946). Doc-I, nr. 1204 Mussert, map C, NIOD, Amsterdam, in: Mussert, *Nagelaten Bekentenissen*, 19.

⁸⁶ Bevel tot dagvaarding van de Beschuldigde’, oktober 1949, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

uitgaande vergaderingen te bezoeken.’⁸⁷ Mussert-Witlam heeft na haar arrestatie de aanklachten tegen haar veelvuldig tegengesproken. Ze heeft altijd ontkend lid te zijn geweest van de NSB, afgezien van de handgeschreven lidmaatschapskaart was dit waarschijnlijk ook zo. Na haar arrestatie werd ze met andere NSB’ers in een gebouw in Utrecht tijdelijk vastgezet. Op 8 mei 1945 werd ze naar de gevangenis aan het Wolvenplein gebracht. In deze gevangenis zou ze enige tijd verblijven. Mussert-Witlam was al 69 jaar en haar gezondheid was niet meer wat het geweest was. Ze kreeg last van haar hart, maar enig medelijden hadden de bewakers niet. Na een doktersonderzoek kreeg ze voor haar hart een drankje, maar vaak als ze last had van haar hart werd zij door de bewakers genegeerd en kreeg ze haar drankje niet. In de gevangenis zaten vele vrouwen, die verschillende gebouwen in de buurt van de gevangenis moesten schoonmaken. Mussert-Witlam hoefde niet te werken. ‘Mij lieten ze in mijn cel met vree, ze vonden mij te staatsgevaarlijk en vonden het maar veiliger wanneer ze mij rustig in mijn cel opgesloten wisten.’⁸⁸ Gezien haar leeftijd en gezondheid was dit voor haar beter, al vond ze zelf de dagen te lang duren zo zonder enige bezigheid. Op 18 juli 1945 werd Mussert-Witlam naar kamp Nieuwersluis overgebracht. Hier waren de omstandigheden voor Mussert-Witlam erg slecht. Het was er erg koud en vochtig, de gevangenen kregen weinig te eten en de hygiëne was er slecht. Door het regenachtige en koude weer werd Mussert-Witlam ziek, maar ze werd niet geloofd door de verpleegsters in het kamp. In november van 1945 kreeg zij door de slechte omstandigheden veel last van haar heup en linkerbeen, maar ‘de dokter deed niets, ik geloof dat zij vonden dat dit ook een deel van de straf moest zijn.’⁸⁹ Mussert-Witlam was dan ook blij toen haar dokter De Kleijn als gedetineerde aankwam in Nieuwersluis. Hij gaf haar morfine injecties, wat de pijn aanzienlijk verlichtte. Ze werd ook overgeplaatst naar de ziekenboeg van het kamp, waar ze de rest van deze periode verbleef. Op 3 januari 1946 werden alle vrouwen uit kamp Nieuwersluis overgeplaatst naar kamp Fort de Bilt. Hier waren de omstandigheden niet veel beter. Het was er ontzettend koud en Mussert-Witlam had veel pijn aan haar been. Mussert zond haar vanuit zijn gevangenis een warme deken tegen de kou. Anders dan in kamp Nieuwersluis bekommerden de dokters hier zich wel om de situatie van Mussert-Witlam. Ze stuurden haar zelfs naar het ziekenhuis om foto’s van haar been te laten maken. Mussert-Witlam moest volgens het ziekenhuis een behandeling ondergaan en werd naar een zenuwspecialiste

---

⁸⁷ Bevel tot dagvaarding van de Beschuldigde’, oktober 1949, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁸⁸ M. Mussert-Witlam, ‘Memoires van mijn gevangenschap van 7 mei 1945-21 februari 1946’, *De Wende*, 17 (mei 1947) 478, Nationaal Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD).

⁸⁹ Mussert-Witlam, ‘Memoires van mijn gevangenschap’, 480.

gestuurd, een zekere dokter Nieuwenhuis. ‘Zij onderzocht mij heelemaal en heeft er ook heel veel aan meegewerkt om mij vrij te krijgen. Zij durfden het blijkbaar niet goed aan om mij nog langer gevangen te houden omdat ik er dan blijkbaar aan ten onder was gegaan.’⁹⁰ Uit haar memoires blijkt dat Mussert-Witlam dokter Nieuwenhuis een belangrijke rol toedicht in haar vrijlating, maar ook dokter De Kleijn mag ze hier dankbaar voor zijn. Blijkbaar was dokter De Kleijn voor haar internering haar vaste dokter, aangezien hij in april 1945 verschillende verklaringen over haar gezondheid per brief heeft verstuurd. Deze brieven zijn gedateerd op 28 en 30 april 1945, slechts een week voor haar arrestatie. In de eerste brief verklaart dokter De Kleijn ‘dat het voor de gezondheidstoestand van Mevr Mussert-Witlam [...] medisch zeer ongewenst is, dat ze zich in gevangenschap bevindt.’⁹¹ In de tweede brief beschrijft hij een operatie van Mussert-Witlam in oktober 1942, waaruit blijkt dat ze kanker heeft gehad en hiervoor is behandeld.⁹² Of Mussert-Witlam op de hoogte is geweest van deze brieven van haar dokter is onduidelijk, zijzelf en ook Mussert waren er tegen het einde van de oorlog in ieder geval van overtuigd dat Mussert-Witlam niet gearresteerd zou worden. Toen Mussert op 7 mei 1945 naar Den Haag vertrok, omdat hij niet thuis maar op het Secretarie van Staat gearresteerd wilde worden, zei hij tegen Mussert-Witlam: ‘Blijf jij maar thuis, ze zullen jou niets doen.’⁹³ Ook Mussert-Witlam was hiervan overtuigd, zeker aangezien ze nooit lid van de NSB was geweest. Dat deze brieven nog voor Mussert-Witlams arrestatie zijn geschreven is daarom opvallend. Ze hebben wel een belangrijk aandeel gehad in haar vrijlating. Op 6 februari 1946 schrijft J. Schoonenberg, op dat moment de gemachtigde voor inbewaringstelling en vrijlating voor de Provincie Utrecht, aan de officier-fiscaal over Rie Mussert-Witlam. Hij maakt hierin twee opmerkingen over haar vrijlating. Ten eerste dat ze nooit lid is geweest van de NSB, slechts donateur aan de NSVO. Ten tweede de twee medische verklaringen van 28 en 30 april 1945 van dokter De Kleijn. Schoonenbergs conclusie: ‘[...] verdachte is kennelijk een volkomen onbelangrijk figuur geweest.’⁹⁴ Hierna volgt een brief betreffende haar in vrijheidsstelling, geschreven op 25 februari 1946 door de een procureur-fiscaal te Amsterdam. Hieruit blijkt dat Mussert-Witlam is vrijgelaten omdat ‘voortzetting van de bewaring, gezien den lichamelijken toestand van betrokkene in verband

---

⁹⁰ Mussert-Witlam, ‘Memoires van mijn gevangenschap’, 481.

⁹¹ Brief van dokter G.H. de Kleijn aan stichting “stads- en academisch ziekenhuis”, 28 april 1945, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁹² Brief van dokter G.H. de Kleijn aan stichting “stads- en academisch ziekenhuis”, 30 april 1945, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁹³ Mussert-Witlam, ‘Memoires van mijn gevangenschap’, 476.

⁹⁴ Brief aan officier-fiscaal van J. Schoonenberg, 6 februari 1946, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

met de ernst van de feiten en gedragingen, waarvan zij verdacht wordt, redelijkerwijs niet is gerechtvaardigd; (hooge leeftijd).⁹⁵ Na haar vrijlating in februari 1946 is ze bij haar nichtje Freddy in huis gegaan. Een week later is ze naar het diaconessenhuis gegaan, waar ze een maand lang behandeld is voor haar been. Rie Mussert-Witlam heeft Anton Mussert nog enkele malen mogen zien voor hij op 7 mei 1946 geëxecuteerd worden. Deze momenten waren haar zeer dierbaar. ‘Dinsdagmorgen 8 uur kwam mijn nichtje boven met zijn portret met een vaasje bloemetjes ervoor en zei: “Het is gebeurd”.⁹⁶ Mussert-Witlam beschrijft hoeveel impact Musserts dood op haar had. Ze had altijd gedacht dat het zou kunnen gebeuren, maar nooit gedacht dat het toch zo ver zou komen. Een dag later kwam de gevangenisdirecteur haar zijn laatste spullen brengen. Mussert-Witlam mocht niet weten waar haar man begraven lag, maar nam hier geen genoegen mee. Ze is uiteindelijk zelf naar de directeur van de begraafplaats gegaan en heeft hem gevraagd haar Musserts graf te wijzen. Het graf was kaal, maar ze mocht het niet onderhouden. Toch is ze op zijn sterfdag het graf met viooltjes gaan beplanten.⁹⁷

In de laatste fase van haar leven woonde ze in Zeist en ook verbleef ze tijdelijk in een rusthuis in Bussum. Uiteindelijk keerde de kanker terug en dat kostte haar haar leven. Op 3 april 1951 overleed Mussert-Witlam op 74 jarige leeftijd, na een vrij onbewogen maar spraakmakend leven aan de zijde van NSB-leider Anton Mussert.⁹⁸

---

⁹⁵ Brief van procureur-fiscaal Amsterdam betreffende in vrijheidstelling Rie, 25 februari 1946, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

⁹⁶ Mussert-Witlam, ‘Memoires van mijn gevangenschap’, 481-482.

⁹⁷ Idem 482.

⁹⁸ Meyers, *Mussert*, 292.

Brief Proces Verbaal, 11 december 1948, NA 02874204, CABR, inv.nr. 97153.

Burgerlijke Stand - Overlijden, Het Utrechts Archief, inv. nr. 1972,

<http://www.genlias.nl/nl/searchDetail.jsp?val=53&xtr=25554756&vgr=1>

Conclusie

Voor mijn scriptie heb ik onderzoek gedaan naar Maria ‘Rie’ Mussert-Witlam. Als vrouw van Anton Mussert heeft zij een belangrijke rol gespeeld in zijn leven, ook tijdens zijn functie als NSB-leider. Mussert was technisch gezien geen dictator, toch leek het me interessant om dit beeld wel op zijn vrouw toe te passen. Oftewel, in hoeverre past Rie in het beeld van een stereotiepe dictatorvrouw?

De biografie is nog steeds een apart genre binnen de geschiedschrijving. Een groot voordeel van de biografie is dat het de inzichten en de motieven van een individu naar boven kan halen. Vrouwen zijn in het biografische genre helaas nog steeds zwaar ondervertegenwoordigd. Niet alleen binnen de biografie, maar in de gehele geschiedschrijving. Toch groeit de interesse voor vrouwen als onderwerp of onderdeel van een biografie. Voor vrouwen die zelf in de maatschappij en belangrijke rol hebben gespeeld, maar ook voor vrouwen die partner waren van mannen die een groot aandeel in de geschiedschrijving hebben gehad. De relatie tussen een man en een vrouw is een hechte band. Het onderzoeken van deze band en van het leven van een echtgenote kan een ander licht werpen op het leven van de man. Daarnaast geeft het een andere kijk op wat het leven naast een belangrijke man inhoudt. Hoe was het leven naast een man zoals Mussert? Mussert en Mussert-Witlam waren familie, heeft dit nog verder invloed gehad op hun eigen levens of hun leven samen? Dit zijn vragen die ik mezelf vooraf stelde. Het schrijven van een biografie over Mussert-Witlam geeft een antwoord op deze vragen. Of het huidige beeld van Mussert hierna veranderd zou moeten worden, is onderwerp voor verder onderzoek.

Eerst heb ik een vergelijking gemaakt tussen twee andere dictatorvrouwen uit dezelfde periode, namelijk Eva Braun en Rachele Mussolini. Op drie punten heb ik gekeken of er overeenkomsten waren tussen deze twee vrouwen. Ten eerste hoe de relatie was tussen de dictator en zijn vrouw. Hieruit blijkt dat er in beide relaties geen sprake was van een standaard relatie, maar wel van een hechte band tussen twee mensen. Het was geen sprookje of liefde op het eerste gezicht, maar wel intiem en liefdevol. Ten tweede de politieke inmenging van de vrouwen. Beide vrouwen hielden zich op politiek gebied op de achtergrond, werden geen lid van politieke partijen of uitten publiek hun politieke mening. Als laatste de onvoorwaardelijke steun van de vrouw aan haar man, zowel op politiek als op privégebied. De dictators hielden er verschillende verhoudingen op na, waarvan hun vrouwen vaak van op de hoogte zijn. Toch kiezen zij ervoor om dit naast hen neer te leggen en hun leven als dictatorvrouw door te

zetten. Aan de hand van dit theoretische kader ben ik het leven van Mussert-Witlam nader gaan onderzoeken. Zouden deze drie kenmerken van een dictatorvrouw ook in haar leven te vinden zijn? Maria Mussert-Witlam past perfect in het beeld van een typische dictatorvrouw. Op alle drie de kenmerken komt haar leven overeen met die van de andere twee dictatorvrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Mussert-Witlam en Mussert hadden van begin af aan een moeizame relatie. De twee waren familie van elkaar, Mussert-Witlam was zijn tante, en hierdoor zat hun familie niet bepaald op een huwelijk tussen de twee te wachten. Ze hadden een hechte band, maar ook hier was geen sprake van een standaard sprookjeshuwelijk. Mussert-Witlam was nog alleen en al in de veertig, Mussert nog jong en had nog geen echte liefde meegemaakt. Waarschijnlijk namen ze genoegen met elkaar.

Mussert richtte samen met Kees van Geelkerken op 1931 de NSB op. Hij wilde dat de Nederlandse weer trots op hun land zouden zijn, en hij wilde dit met de NSB proberen te bereiken. Mussert-Witlam steunde hem hierin, maar vreesde voor een afgang. Uiteindelijk zou de NSB een grote aanhang krijgen tijdens de bezetting. Mussert-Witlam is nooit actief geweest binnen de NSB. Zij vergezelde Mussert op officiële gelegenheden van de beweging, maar bemoeide zich niet met politieke zaken. Dit liet Mussert ook niet toe. Na de oorlog is er een lidmaatschapskaart van Mussert-Witlam opgedoken, maar zelf heeft zij altijd ontkend lid te zijn geweest. Dit is ook wat verschillende getuigen hebben beaamt.

Mussert was niet de meest trouwe man. Hij heeft verschillende verhoudingen gehad tijdens zijn huwelijk met Mussert-Witlam. Zijn langste verhouding was die met zijn negentienjarige achternichtje, Marietje Mijnlieff. Deze begon in 1942 en duurde tot het einde van de oorlog. De affaire leidde zelfs tot Duitse bemoeienis. Dat Mussert-Witlam wist van de verhouding is zeker, het maakte haar ongelukkig, maar ze bleef haar man steunen.

Na het einde van de oorlog werden zowel Mussert als Mussert-Witlam gearresteerd. Mussert-Witlam werd in Utrecht opgepakt en heeft lange tijd in Nieuwersluis gevangen gezeten. In haar eigen memoires vertelt ze uitgebreid over wat ze allemaal heeft meegemaakt tijdens deze periode. In februari 1946 kwam ze vrij, omdat ze te verzwakt was en uiteindelijk bleek dat ze een onbelangrijke rol heeft gespeeld tijdens de oorlog. Op 7 mei 1946 werd Mussert geëxecuteerd. Mussert-Witlam overleed op 3 april 1951 aan kanker, op 74 jarige leeftijd.

Uit nader onderzoek van het leven van Maria Mussert-Witlam blijkt dat deze op alle kenmerken overeenkomsten toont met die van een typische dictatorvrouw. Hieruit kunnen we

stellen dat Mussert-Witlam een typische dictatorvrouw-in-spé is geweest. Zou het zover zijn gekomen, dan had zij deze rol met glans volbracht.

Literatuurlijst

- Boom, B. van der, *Kees van Geelkerken – de rechterhand van Mussert* (Utrecht/Antwerpen 1990)
- Caine, B., *Biography and History* (New York 2010)
- Crew, D.F. (ed.) , *Nazism and German Society, 1933-1945* (Londen 1994)
- Ducret, D., *In Bed met een Dictator* (Antwerpen 2011)
- Görtemaker, H.B., *Eva Braun – Leven met Hitler* (Amsterdam 2010)
- Havenaar, R., *Verrader voor het Vaderland – een biografische schets van Anton Adriaan Mussert* (Utrecht 1978)
- Koejemans, A.J., *David Wijnkoop – een mens in de strijd voor het socialisme* (Amsterdam 1967)
- Knight, P., *Mussolini and Fascism – questions and analysis in history* (Londen 2003)
- KRO, ‘Profiel: Mussert’ (9 november 2005),
<http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1144474>
- Matthée, Z., *Voor Volk en Vaderland – Vrouwen in de NSB 1931-1948* (Amsterdam 2007)
- Meyers, J., *Mussert – Een Politiek Leven* (Amsterdam 1984)
- Mussert, A.A., *Nagelaten Bekentenissen, verantwoording en celbrieven van de NSB-leider*, ingeleid en bezorgd door: G. Groeneveld (Nijmegen 2005)
- Mussert-Witlam, M., ‘Memoires van mijn gevangenschap 7 mei 1945 – 21 februari 1946’, *De Wende*, 17 (mei 1974) 476-483, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD)
- Windgassen, A., *Vrouwen van Dictators – Heulen met de Macht* (’s Gravenland 2006)

Archieven

Burgerlijke Stand, Gelders Archief, Arnhem.

<http://www.genlias.nl/nl/searchDetail.jsp?val=14&xtr=10905960&vgr=1>

Burgerlijke Stand, Het Utrechts Archief, Utrecht.

<http://www.genlias.nl/nl/searchDetail.jsp?val=53&xtr=25554756&vgr=1>

Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), Nationaal Archief (NA), Den Haag.

Nationaal Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Amsterdam.